

Egy magyar tudós sorsa.

Rotarides Mihály.

Írta: GRAGGER RÓBERT.

A tudományos élet fejlesztése a mai magyarság fontos problémája. Ezzel tör a nemzet az emberi szellem csúcsa felé, ezzel kapcsolódik legmélyebben az emberiség nagy egyetemébe.

A szervező munka: a kutatás műhelyeinek, a tanítás eszközeinek megszerzése, az a televényföld, melyben a magyar kultúra kertésze az új csemetéket a tudós egyéniségek gondos kiválasztásával elülteti és szeretetteljes ápolással fejleszti. Egyre gyarapodik, fokozódik a kert teljessége s amit a nagy romboló vihar összetört, újraülteti a kertész avatott keze. Sajnos, sok a hiányzó fajta, sok fontos species nincs megfelelően képviselve. Nagy munka van még hátra, de a fejlődés szemellátható és a hiányok egyre kevesbednek, ha a pusztító szelektől, a jégesőtől, a betolakodó gatzól és rovaroktól sikerül megóvni a féltve ápolt kertet.

A tudományos pálya jelentőségét a magyar társadalomban az utolsó évtized jelentékenyen emelte. A tudós, a kutató szerepét az újjáéledő magyar idealizmus nem tekinti többé fizetési osztályokba sorozott hivataloknak. A tudós feladatát már tisztán kezdi látni a mai magyar, mint belső elhivatást: a tudományos megismerésnek öncélú, önmagáért való művelését.

Az élet mestere, a történelem a magyar tudomány történetének föltárásával ragyogó példáit mutatja az önmegtagadó tudós egyéniségeknek, amilyenek Szenczi Molnár Albert, aki Németországban nyomorral küzdve, vad katonáktól megkínózva, tűrhetetlenül dolgozott a magyar nyelvtudomány érdekében; Apáczai Cseri János, aki Hollandiát elhagyva, áldozta fel fiatal életét a magyar tudományosság fejlesztésének; Bél Mátyás a magyar történelemnek és földrajznak szentelte erejét; a magyar történelmi kutatás csendes hősei: Pray, Katona. Cornides, a két Bolyai, a nagy tudós utazók: Körösi Csorna Sándor, Reguly Antal és követőik a magyarságnak nem kisebb hősei, mint a nagy hadvezérek, államférfiak és költők, akiknek emlékét vastag életrajzok és művészi szobrok örökítik meg.

Miért nem voltak a gondolkodás, a kutatás hősei, a tudomány mártírjai a magyar társadalomnak és történelemnek a többiekkel egyenrangúan megbecsült, ismert alakjai? A homo sapiens fölé emelték a homo agitans, a vita contemplativa fölé a vita activa, a szellemi kiválóság fölé a hatalom ideálját. Korunk kezdi kiegyenlíteni a különbséget s a gondolkodót, a tudóst a nagy államférfiú mellé helyezi, mint a nemzet, az emberiség egyenrangú képviselőit.

A tudós lényeges tulajdonsága a lemondás. Lemond az emberi teljességre, a legmagasabb életformára, a hatalom érzésére való törekvésről. Nem uralkodni kíván többé, mint Plató, nem heroikus jellem, mint Herakleitos, hanem alárendeli magát feladatának, mint Aristoteles és gyűjtő, rendszerező történelmi és filológiai munkának szenteli magát, mint Eratoszthenes és a többi alexandriaiak. A tudós lemond a külső hősiességről, a heroikus életről, melynek képviselője a középkori lovag, a nemes volt, aki a hatalmat kereste és vele emelkedett magas polcra. Életérzése olyan, mint a papé, a szerzetesé, aki magát megalázza és egyházát akarja nagygyá, hatalmassá tenni. Elkerüli a lármás tömeget, hogy tiszta szándékú társakkal építsen monostort a szellem szolgálatának. Könnyű a tudomány hőseit az egyház katonáival összehasonlítani, akkor is, ha nem azok sorából kerültek ki. Körösi Csoma Sándort a Magna Hungáriát kereső Julián dömés misszionáriussal, Bolyait a kolostorok tudós barátaival. Közös vonásuk a hatalomról, önző célokról való lemondás; szellemi erejüket gyakorlati célra való alkalmazása helyett a legtisztább örömmel (heuréka) szentelik, minden erőszaktól ment lelki gyönyörűségnek. Azt hiszem, nem sértünk érzelmet, ha a tudós létének és lényegének jellemzését, a kifejezéseket csak az érzékfölöttinek fogalmi világából választ-hatjuk. Csak ott vannak igazi analógiák ehhez az emelkedett és mégis az élethez közelálló lelkiállapotokhoz. A tudós életformáját a papi és közelebb a szerzetesi életnek köszönheti s amit a német idealizmus egy század óta kíván a tudóstól, hogy korának legjobb embere legyen, ugyanaz, amit Szt. Jeromos, Szt. Benedek atya és Assisi Szt. Ferenc kívántak a szerzetestől: a lelki elmélyedést és lemondást.

Mikor e sorokat hazánk egyik legszebb pontján, a tihanyi apátságban írom s alatt a Balatont megölelik szelíd és meglepően délszaki jellegű partjai, amelyekhez csak Szicília és a nápolyi öböl foghatók, fölelevenedik előttem a magyar tudomány egy kevésbé ismert lelkes munkásának megható pályája. *Rotarides Mihályé*, aki a magyar művelődésnek és szellemi életnek történetét akarta megírni: az iskolák és az iskolázás, a tudomány, a művészetek és az irodalom történetét. Nem pusztán anyaggyűjtésre törekedett, mint kor- és szaktársainak nagyrésze, hanem oknyomozó és kritikai történetet kívánt nyújtani. Célkitűzése olyan átfogó és mélyreható volt, hogy az anyagi eszközök és kellő támogatás nélkül szűkölködőnek élete elemésztődött munkája fele útján. Kézírtatos hagyatéka - amennyiben szét nem hordozták Pozsonyba, Nyitrára, - Wittenbergből Haliéba s onnan a Berlieni Magyar Tudományos Intézetbe került.

Míg a materialista pozitivizmus az anyagot, a tárgyat kereste, bennünket elsősorban az alakító szellemi erő érdekel. Így Kotaridesnél is nem annyira az, amit elérnie sikerült, mint inkább törekvése, erőfeszítései, programja, akarása: a küzdő ember.

Mint minden nagy magyar munkának, Rotarides lankadatlan buzgalmának is hazafias érzése volt hajtóereje. A lelkes felvidéki ifjú Németországban tanulva látta a külföld tudatlanságát a magyarság felől és ebből származó sok rosszakaratot tapasztalt. Elhatározta, hogy életét a magyar szellem múltjának feltárására fordítja.

Külföldön tanulta meg a magyar kultúra minden nagy munkása hazáját igazán szeretni. Széchenyit az elszegényült Görögországnak, Athén romjainak és Anglia gazdagságának szemlélése tette meg hazánk ujjáépítőjévé. Eötvösnek külföldi tanulmányútja adta meg az elhatározást, hogy erőfeszítések tételére, hogy ha visszatér, hadd lássa a hont boldogulva

virányain. Comenius a külföldi szemével nézve a magyar művelődést írta Sárospatakon Rákóczihoz memorandumát, mely utakon juthat el a magyarság a „gentis félicitas”-hoz; Apáczai Cseri Jánost Utrecht és Leyden példái lelkesítették, Trefort és utódai a nyugati nemzetek művelődésén élesült szemmel irányították a magyar művelődési politikát.

Rotarides és Bél Mátyás Wittenbergben, Molnár Albert és Czwittinger Altdortban, Gyarmathy Göttingában fogtak a legnemzetibb tudományok, a magyar irodalomtörténet, nyelvtudomány és történelem műveléséhez Misztótfalusi Kis Miklós Hollandiából nemesítette meg a magyar könyvnyomdászatot. Minden érzésük hazájuknak, Magyarországnak szólt. Minden írásukon megérik, mit jelentett nekik hazájuk. Némelyikük ott maradt Németországban, mint Bél Károly András a lipcsei egyetem tanárának. Ha honvágy emésztette őket, jámbor lelkük belenyugodott sorsukba. Isten különös kegyelmét látták abban, hogy két népnek szívverését hallhatták meg és a népek fölött az emberiséget érezték. Mielőtt férfi és nő létezett, volt az ember. Mielőtt nemzetek lettek, volt az emberiség. Emberek voltak ők a „humanitás” értelmében és közvetlenebbül élték át, mint az egy-nemzetűek azt, ami az emberiségben, legalább az európaiban közös. Emberek, akik koruk fölött álltak és megelőzték azt, s ezért sokszor kellett egyedül érezniök magukat, sokat kellett szenvedniük, ezért legtöbbjüknek kettétört pályája. Amint a magyar föld középeurópai jellegű, úgy érezték, hogy elérkezik egykor az európai, egymást megértő ember kora kasonlóképpen, mint a keresztény középkor és a humanismus idején, egy közös segédnyelvvvel, amellyel mindnyájan megértethetik egymást, mint a latin nyelv uralma idején. Arra törekedtek, hogy a magyar ismert és egyenrangú tagja legyen az európai emberiségnek és ezért szolgáltak munkájukkal idegen nyelven a legnemzetibb magyar tudománynak. Nagy történelmi hivatást tölthettek be. Amint Goethét a tudományban ma sem értik még meg, mert a tudományban is előbbre van még ma is, mint maga a jelenkor, úgy nekik is el kellett viselniök, hogy megelőzték korukat. De útjuk a jövő útja volt, minden támadás, minden ellenkező nézet dacára. S amit megragad ma tisztán emberi egyéniségük, mint a lelkes tudós típusa, úgy lelkesít ma is céljuk, melynek odaadták minden erejüket, életüket. Előbbre láttak, mint mások, amikor hazájukat éppen sajátosságainak kiemelésével, nemzetüket minden faji sajátosságával iparkodtak hozzákötöni az európai nemzetek csokrához.

Rotarides is, mint Németországban élő tudós honfitársai, élete végéig szellemileg teljesen magyar hazájában gyökerezett. Meggyanúsították, hogy elidegenedett volna. Egyik barátja Török Lipót Jenából 1738. júl. 30-án megütközéssel írja, hogy azt hallotta, miszerint Rotarides Wittenbergben német ruhát visel és nem magyart. S valóban az 1742. jun. 4-én Sopronban kelt útlevelel a Wittenbergből hazalátogató Rotarides Mihályt úgy írja le, hogy termete közepes, ruhája német s az 1745. nov. 20-án a helmstedti Academia Juliae-Carolina által kiállított útlevelel is azt írja, hogy „Michael Rotarides, Sanctissimae Theologiae Candidatus ländlerischer Statur, seines alters 30 Jahr, blauen Rock anhabend” Wittenbergbe igyekszik. Csakhogy ezt a német ruhát a legnagyobb nyomorban élő theologus egy német jóakarójától kapta ajándékba, más ruhához nem jutott.

Az idézett útlevelelből kitűnik, hogy Rotarides 1715-ben született Csetneken, Gömör megyében. Csetneken tanult s addig buzgó tagja volt a csetneki ifjúsági önképző egyesületnek. Az egyesület saját pecsétjével

ellátott okmányban igazolja 1729 dec. 10-én, hogy a köréből távozó Eotarides tagdíját is lefizette és kéri a többi egyleteket, hogy ezt az összeget most már ne követeljék tőle; viszont, ha Csetnekre kerülne máshonnan egy ifjúsági egyesületi tag, úgy ők sem fognak tőle újra tagdíjat követelni. A hat kis piros pecséttel ellátott okmányt aláírtak Hanseus András, Cselák Márton, Sárkány András, Molitor György, Gastri András. A hatodiknak nevét elfödi a pecsét.

Már korán el kellett szakadnia szegény sorsú szüleitől. Módja nyílt, hogy Sopronba kerülhessen az ev. gimnáziumba, melyet hat év múlva elvégezvén, a gimnázium rektora, Deccardus Kristóf, maga is volt wittenbergi diák, 1736 VI. Calend. April, hosszú ajánlólevelet állított ki neki, mely szerint a legnagyobb reményekkel kíséri Rotaridest, amidőn a vezetése alatt álló gimnáziumból távozik. Égett az ifjú tudásvágytól, úgy hogy szorgalmával mindenkit fölülmúlt. Különösen gyors felfogóképessége és munkabírása tüntette ki. Nem sokat adott a játékra. Tanítóinak útmutatását követte s ezáltal nagy eredményeket ért el, úgy, hogy méltóvá lett arra, hogy tanáraival egy sóiba állíttassék. Most tehát, hogy kiutazik, mint egy serény méh, kéri a bizonyítvány olvasóit, hogy támogassák Rotaridest. Eresszék be városaikba, segítsék tanáccsal, tekintéllyel, mert ez a segítség a közre nézve is hasznos és gyümölcsöző lesz. Ezen meleg ajánlást Rotarides többi tanárai, mint Hajnóczy Dániel conrector, Pilgram János Zsigmond, Antoni Sámuel még megtették a magukéval.

Ha tisztelet és hála vonzotta Rotaridest tanáraihoz s ezek bizalommal és szeretettel támogatták jeles növendéküket, még fontosabb volt reá nézve barátainak szeretete. Rotarides vágya volt, hogy tiszta lelki levegőben, tiszta csoport közepette éljen szellemi munkás életet. A XVIII. század a barátság kultuszának kora s Rotaridesnek sikerült, amit Schiller a lelki öröm első legfontosabb forrásának tart („Wem der grosse Wurf gelungen, eines Freundes Freund zu sein“) hű, megértő barátokat tartani meg ifjúkorától kezdve élte folyamán. Ilyen hív barátja volt Kubány György, aki Rotaridest egész élete pályáján szeretettel támogatta. Tanácsokkal, biztatásokkal emeli bátorságát, önbizalmát és mecénások szerzésével, pénzküldeményekkel teszi lehetővé Rotaridesnek a szerény megélhetést, a munkát, anyaggyűjtést és művének kiadását. Ilyen hű barát volt továbbá a jóval idősebb Csernyánszky Sámuel, kinek első levele 1723 június 25-ről szól Pritz-ből (Nyitra vm.) Rotarideshez, „Clarissimo doctissimoque viro domino amico suo dulcissimo” címezve, melyben felel Rotaridesnek Pozsonyból Modorba küldött levelére és szerencséjének tartaná Rotarides „gratissima praesentia”-ját. Meghívja magához Modorba, hogy „suaviorem et iucundiorem” összejövetelüket és megbeszélésüket ott tartsák meg. Csernyánszky később is, amikor Nagy-Palugyára költözik, figyelemmel kíséri Rotarides küzdelmeit, szeretettel bátorítja, meleg levelekben írja, hogy neki senki sem kedvesebb nálánál, hogy sorsát mindig úgy tekinti mint a magáét és bajaiban, gondjaiban vele van. A Wittenbergben ideális életcéljáért vergődöt biztosítja, mennyire szeretne vele lenni, de akik egymást lélekben nagyon szeretik, azok testben igen messzire kerülnek egymástól. Vele örül, ha Rotarides nehéz munkájában szerencsésen halad és ha szép gondolatok töltik el szellemét. Maga fivérével együtt dolgoznak Rotarides számára „symbola litteraria submittenda”. Könyveket, régi nyomtatványokat gyűjt Rotaridesnek és legjobb tehetsége szerint igyekszik eljárni, hogy előmozdítsa, Rotarides maga megható ragaszkodással

van barátja iránt. Ő a szorgalmasabbik levélíró. De Csernyánszky is mindig alig várja, hogy otthon ölelhessen messze idegenből hazatérő barátját s akár Bazinban Brodszky úrnál vagy Jacobaciisnál történhessék meg az óhajtott viszontlátás. Ezt a lelki közösséget az évek folyamán a távollét nem szakítja meg. Ha nem lehetnek együtt, levél útján tartják fenn a benső kapcsolatot. Kotarides barátjának készülõ házasságáról tréfálózik, az viszont bizonygatja, hogy míg Isten élteti, szívesebben lenne Rotaridesszel együtt s vele akarna meghalni.

Olthatatlan tanulási vágya Rotaridest most már nemcsak szülei, tanárai, barátai körébõl, hanem hazájából is hajtja az idegenbe, ahol tovább képezhetné magát. Visszatér szülõhelyére, Csetnekre és útlevelet kér, melyet Csetnek bányaváros bírja, Vágner Sámuel, továbbá Zimán Mátyás albíró és Torma János, Márkus Dániel, Debreciny István, Futás András esküdtek állítanak ki számára 1736 július 26-án. Ebben az alulírottak tudtára adják mindenkinek, hogy Rotaridest, aki iskolájukban tanult, „honestem iuvenem, Artiumque Liberalium Cultorem, Strenuum, et ludi quoque nostri literarii ingenuum aliquot annorum Spatio concivem” az irat olvasóinak jóindulatába ajánlják. Rotarides „ulterioris majorisque experientiae, ac promotionis studiorum gratia” utazni készül. Kéri tehát mindazokat, akik õ szent felségének hivatalnokai, a hid- és utvámosokat, a fõnököket és az öröket, stb. a városnak királyi jogainál fogva, hogy tekintsék az ifjú tisztességes szándékát és semmi akadályt ne gördítsenek elébe, sõt keresztényi segítséssel biztos és békés utazáshoz nyújtsanak neki módot.

Azonban Rotarides vágya, hogy külföldön folytathassa tanulmányait, egyelőre nem teljesült. A nagy szegénységben élõ szülõk mint eddig sem, továbbra sem voltak képesek õt támogatni s így évek óta táplált vágya még csak jámbor kívánság maradt. Csetneki barátai közül több derék ifjúnak volt hasonló tanulási szándéka. Csernyánszky Sámuel is vágyott tanulmányait folytatására. Egy másik csetneki iskolatársa, Bobrovnický Dániel pedig azt írja 1732 szept. 19-én: „egregio ac literato juveni Domino Michaeli Rotarides, artium liberalium in Gymnasio Sempronensi cultori, assidue fautori et amico integerrimo”, hogy Csetneken nem jól érzi magát, mert ott nem fejlesztheti tovább stúdiumait. A keleti nyelvek iránt való érdeklõdése és elmélyedõ tanulmányozásukra való törekvése Csetneken megreked s ezért Besztercebányára készül. Ott a rektornál kap szállást, ingyenes menzát pedig ama kiváló urnái, akinek fiát tanítja. Jelenleg Tessák és Szarvas helyett õ a grammatisták és a donatisták osztályfõnöke, mialatt Tessák a külföldön jár, Szarvas pedig „mendicando peregrinatur”. Rotarides maga is ily módon, tanítással szerezte meg eddig éveken át tanulmányaihoz az anyagi eszközöket. Sűrű levelezése kora ifjúkorában mutatja már, hogy íróembernek készül, amit Chrappan András dengeleghi rektornak 1732 okt. 25-én Rotarideshez „Soprony”-ba irt levele is mutat. Hogy tanítónak is kitünõen bevált volna, mutatja volt tanítványának, Kreisel Andrásnak 1734 május 29-én, Bártfán kelt levele, aki évek után hálatelten ír Rotaridesnek Sopronba, hogy az kisfiúkorában egykor milyen buzgón tanította. Így tanítással töltötte fiatal éveit és hogy előadásai kellemesek voltak, (suavissimi sermones) igazolják a hozzáintézett levelek. De tanítványai is szegények voltak, mecénást nem talált, viszont a tudomány vágya oly hevesen égett benne, hogy nem tudta tovább elfojtani. Az őszinte igénytelenség csak a testi dolgokban volt természete. Hivatásának szolgálatában kitartó

és szívós volt, sőt korának és kortársainak pietista hangját letéve erélyes tudott lenni, hogy céljához jusson. Megért benne az elhatározás, hogy nem vár tovább és mindenáron külföldi egyetemre megy. 1738 február havában kérvényt nyújt be a soproni egyháztanácshoz, melyben előadja, hogy magának és szüleinek szegénysége miatt a maga erejére nem támaszkodhatik, midőn a wittenbergi akadémiára akar kimenni. Célja, hogy magát a tudományokban tökéletesítse, hogy azután édes hazájának (*patriae dulcissimae*) hasznára lehessen. Ezért a „*senatus sanctor*” hoz és különösen a konvent „*inclutus et gravissimus Praeses*”-éhez fordul abban a reményben, hogy kérése irgalmas fülekre talál. Aztán elindult Németországba, hogy küzdelmes pályáját teljes odaadással és aszkézissal a tudomány hazájában folytassa.

Két hónappal később a wittenbergi egyetemen találjuk, mert április 26-án már a rendes hallgatók közé van bejegyezve. Wittenbergben a Cassai Mihály, egyetemi asszisztens köré sereglett magyar ifjúság már régi tradíciókkal rendelkezett s így Rotarides csakhamar otthonosan érezte magát. Az otthoni viszonyokról barátaival való sűrű levelezése tájékoztatta, így Török Lipót nevű barátja, aki Jénában volt hallgató, 1738 július 30-án értesíti őt, hogy otthon Magyarországon a törököket nagyon megverték. Viszont ő is kéri Rotaridest, hogy a hazuról tudomására jutott híreket írja meg neki. Otthoni barátai közül különösen Kubánnal és Csernyánszkyval levelezik. Viszont hazuról is kérnek tőle egy s más fölvilágosítást. Szeptember 24-én új kérvényt küld Sopronba. Elmondja, hogy szorongatott helyzete arra kényszeríti, hogy ismételten a convent urainak lábaihoz boruljon és segítségért könyörödjön. Hiszen kisgyermek korától kezdve, szülőitől elszakadva Sopronban élt és tanult, ezért könyörgő levelével a szenátushoz fordul, hogy a lenői alapítványt adják ki neki s ő egész erejét édes hazája javára fogja tollával, írásával fordítani. Ugyanaz nap magánlevelet ír Kramer György tanácsnoknak Sopronba, pártfogását kérve, hogy a konventhez egyidejűleg küldött folyamodványát támogassa tekintélyével és iránta való jószágával, melynek számos jelét már eddig is hálásan tapasztalta. Ezenkívül ugyanaz nap ír volt tanárának, Pilgram János Zsigmond ev. lelkésznek és fölkéri mint régi jóakaróját és pártfogóját, akiről tudja, hogy semmi méltányos kérés elől nem zárkózik el, támogassa a konventnél kérvényét s így reményli, kérése nem lesz hiábavaló. Továbbá ugyanaz nap Deccardus Kristóf, a soproni gimnázium igazgatójának is ír. Az ok, mely levelének írására készítette, tanítója iránt érzett szeretet és ragaszkodás. Tudja, hogy érdeklődik sorsa iránt s azért leírja tanulmányi rendjét. Reggel hétkor a Collegium Hebraicum-ban Schubart előadását hallgatja, nyolckor logikát ugyanannál s tízkor matematikát Weidlerusnál. Délután egy óraker Schubart metafizikai órája következik, négykor Bergerus ad elő „*Amoenitates humanitatis*” címen, végül ötkor polemikát hallgat Haniesnél. Tanulmányainak kezdete mély örömmel tölti el. Nemcsak tanulásával, hanem viselkedésével is igyekszik magának és a magyar hallgatóknak jó hírnevet szerezni. Rámutat nagy anyagi nehézségeire és kétségkedik, vajjon eredménnyel jár-e ösztöndíjának növelésére beadott kérvénye. Melegen üdvözlí többi ismerőseit és a levél végén különös szeretettel tanítóját. – Végül hosszú habozás után még ugyanaznap ír Serpiliusnak is Sopronba hasonló értelemben.

Eközben a szükség és nyomor egyre növekszik s állandó tanyát üt a wittenbergi studiosusnál. A következő év aug. 16-án végső szükségében (*extrema inopia*) fordul jóakarátú patronusához Sopronba, hogy az ő ügye

iránti szeretet s otthoni tekintélye által sikeresen keresztül tudja vinni az ő kérését. Panaszkodik, hogy Wittenbergben bizonyos Keller, mediciné studiosus létre 3 éven át kapta Sopron egy 50 forintos theologiai stipendiumát, Regusius pedig, aki Sopronban is ugyanazt csinálta, odakünn is csak iszik; az ilyenek az egyháznak és a hazának nagy ártalmára vannak. A Radelius-féle alapítványt neki ígérték, de ő szerencsétlenségére a Lów András-féle alapítványt kapta (30 fl.) 20 forint növeléssel, minthogy azonban szeretett egykori patrónusa, Török halála után nem reméli, hogy a növelést megkapja, nagy kétségben van s viszonyai most már annyira súlyosak: „vix iam animam habente”. Kéri tehát, hogy vagy a Lów-féle alapítványt adják meg a megfelelő pótlással, vagy még inkább a már különben is megígért Eadelius-féle stipendiumot, mely a hazatérésre is elegendő volna.

Ugyanaznap, valószínűleg az előbbi kéréssel egy napon, ír a soproni egyházi tanácshoz is. Nagy szükségében (in maximis angustiis) újra a tanács jóindulatát bátorodik igénybe venni. Hová is mehetne, ha nem hozzájuk, kik gyermekkorától egész mostanáig nevelték, segítették. Tanulmányai befejezésének küszöbén áll s reméli, hogy erőit nemsokára az egyház vagy az iskola szolgálata által, a hazának szentelheti. Még egy évig van szüksége a Lóvv-féle alapítványra, bár a nagyobb Radelius-stipendium ígértetett neki.

Reménytelen helyzetében kérvényt ír a wittenbergi akadémia rectorához és tanácsához. Végső szükségében nincs más reménysége Isten után, mint a bennük (Patres conscripti) való bizakodás, akik a szegény Magyarország tanulói iránt mindig nagy jóakaratot tanúsítottak. Szülei, kiknek köréből gyermekkorában elszakadt, szegények, maga az egész Magyarország s abban a protestáns vallás oly szegény és lesújtott, hogy onnan semmi segítséget nem remélhet. Kéri tehát őket, hogy valamilyen segítséggel legyenek támogatására; hogy *tervét; magyar Irónak lenni*, megvalósíthassa s ő otléte alatt szorgalommal, pietással, tanulmányai befejezése után, amint azt az Isten tennie engedi, meg fogja hálálni jószágukat. (Itt a kérvény megszakad, lehet, hogy a következő lapon magában álló címzés, Christian Gottfried Stenzelhez, phil. doctorhoz, a chirurgia és pathologia professzorához, a „Chassaine stipendium” ordináriusához írva, 1739 dec. 11-i kelettel – ehhez tartozik.)

Így tengeti kérégetéssel tovább is életét, hogy tanulmányait folytathassa és célja felé haladhasson. Megható kérélevelet ír Joseph Samuel Wechmann, wittenbergi lelkésznek. Kelt 1740 jan. 20-án. Felbátorodva a lelkésznek a minapi beszélgetéskor is tanúsított jóindulatán, hozzáfordul tanácsért és támogatásért.

1740 február 28-án ismét ír Sopronba, újra stipendiumának ügyében. Kérései eredménytelenek s tőle, aki állandóan dolgozik egyháza, hazája érdekében megtagadják a segítséget, míg mások, kik a hazának külföldön éppen nem nagy dicsőséget hoznak, költekező életmódot folytatnak. Tanácsot és segítséget kér és vár alázatosan. Végre megjelenik egy biztató fecske, hogy stipendiumot kap. 1740 május 23-án nagy örömmel kap levelet s értesül belőle, hogy 60 forint segítséget adnak neki. Ez annál nagyobb öröme szolgál, mert most már haza akar térni. Védekezik az ellen, hogy segélyt kérő kérvényeit nem indokolta volna eléggé.

A segítséget most már „nocte dieque” várja s annak mielőbbi elküldését kéri.

A levél megjött, de a pénz soká késik. Általános sajnálat veszi

körül a nyomorgó szorgalmas hallgatót. A híres Joh. Gottlob Carpzwow, akinek Rotarides később könyvét ajánlotta, mint incomparabilis és immortalis mesterének, Lübeckből ír Rotaridesnek Wittenbergbe 1741 február 19-én. O volt hosszú ideig Rotarides legbőkezűbb mecénása. Fáj neki, hogy bekövetkezett, amit sejtett, hogy kölcsönre szorul és most nincs honnan csak útiköltséget is szerezzen. Ha helyt akar adni az ő intéseinek, tanácsolja, hogy mindjárt, levelének vétele után induljon útnak és Szászországon keresztül térjen haza, mert a késedelem csak növeli a bajt. Ajánlja, hogy adjon be kérvényt Bolemann konzulhoz és ezúton szerezzen valami pénzt, amivel tisztességesen elhagyhatja a várost. Egyébiránt bízzék Istenben, legyen jó lélekkel, de gondolkozzék mindenesetre a hazatérésről.

Ilyen jótanácsok, gratulációk nagyszámmal jutottak hozzá, de anyagi segítség nem. Kívánják, hogy a haza javának szolgáljon. Pl. Georg. Daniel Tiefftrunck Sopronból 1742 január 24-én kelt levélben újévi üdvözlését viszonzozza nemcsak az ő számára, hanem kívánja, hogy a hazának és irodalomnak is javára legyen. De ezek nem értették el a példálózást, mért gratulált nekik a szegény Rotarides, akinek pedig a portóköltés is nagy gondot okoz. S így Rotarides a szó szoros értelmében *keresi* tollával a pénzt, míg másfelől az anyagot gyűjti tervezett művéhez.

Az anyagi gondok, a nyomor, amely kora gyermekségétől fogva kísérte, nem téríthették el kitűzött célja felé való törekvéstől. Ha a testi dolgokban a lemondást megtanulta és gyakorolta, viszont a céltudatos lelkesülés megmentette a szellemi lemondástól. Egyre sarkalta, teljesítő-képessége iránti igényeit fokozta a vágy, hogy a legjobbat kiváltsa magából, életéből és erejéből, az ügy, a nagy cél érdekében, A nemzet napszámósaiknak ilyen mindennapos erőfeszítéseiből származik a nemzeti kultúra. Mommsen egyszer azt mondta: „aki nem képes egész életén át mindennap tizenöt órát dolgozni, az ne legyen egyetemi tanár,” Rotarides ennek a szigorú követelménynek megfelelt s ami erőt és tehetséget kapott, legjobb tudása szerint felhasználta, amennyire a nyomorral és betegségekkel való küzdelme csak engedte.

Irodalmi nagy tervét a wittenbergi egyetem hivatalból is előmozdította ajánlásával. 1740 „Nonis Sextilibus” a rektor Ernestus Christianus Schroederus és a tanács bizonyítványt állítanak ki Rotaridesnek, melyben kifejezik, hogy gyönyörűségükre szolgál, ha az ifjak nemcsak „doctrinam celeriter arripiunt”, hanem érett elmével saját szellemi terménységüknek is jelét adják és erejüket írásaikban is megmutatják. Mint ilyent, ajánlja a rektor és a tanács „nobillissimus ornatissimusque juvenis Michael Rotarides Goemoeri-Hungarus”-t, aki Magyarországból eljőve égett a vágytól, hogy sokat tanulhasson és ezért a legjobb tudományos vezetőket választotta „His auctoribus, et humanitalis politioris stúdium, in eloquentia, história, antiquitate erudita, coluit, et phylosophandi scientiam in compluribus eius partibus exploravit”. Most már a teológiai stúdiumokban is nagy szorgalommal, szerencsésen és intelligensen képezte ki magát, úgy hogy a hittudományokban is teljesen jártas. Engedelmességével, szerénységével és szorgalmával minden reményt nyújt arra, hogy hazájának sokat használhasson. Ezt a reményt különösen fokozta azon elhatározása által, hogy megírja „Pannóniáé Históriám literariam”. Minden forrást összegyűjtött már, amihez csak hozzáfért. De még nagy szüksége van könyvtárak átkutatására, hogy Dudith András, Sambucus és egyéb híres magyarok után kutasson. „Quapropter alio demigrare statuit, atque has

potissimum adiré urbes, quae et viri doctis floreat et praesidiis literarum.” A rektor és a tanács kéri a pecsétes oklevél olvasóit, legyenek segítségére Rotaridesnek s eresszék be könyvtáraikba ezt a tudós ifjút, aki lelkének jámborságával mindenütt hálásnak és méltónak mutatkozik a támogatásra.

Mielőtt azonban könyvtárkutató útjára indulhatott volna, megbetegedett s amint Christianus Gottfried Stentfeld 1740 júl. 25-én kelt orvosi bizonyítványa igazolja, hónapokon át gyógykezellette magát és orvosságokat szedett. Sorvadás, tüdőbaj gyötörte s ez a pezsdítő és nyugtalanító kór még inkább hajtotta tovább célja felé a lelkesült ifju tudóst, akit felajzott szelleme egyre üzött, szorított előbbre, aszkétikus lemondással, szívós kitartással küzdve le a tornyosuló akadályokat. Felépülve, megindult a fázasztó kutatások útjára.

Először a híres wolfenbütteli könyvtárat kutatta át, amelynek egy emberöltővel később Lessing lett a könyvtárosa. 1740 szeptember 15-én ki is állít neki Jacobus Burckhard, Braunschweig-Lüneburg hercegének udvari tanácsosa és könyvtárosa bizonyítványt, melyben kijelenti, hogy Rotarides Mihály a hercegi könyvtárat a lehető legszorgalmasabban látogatta s a könyvekben, valamint a kéziratos kódexekben kutatott, anyagot gyűjtött készülő műve a „História Regni Hungarici literaria” számára, s látható volt, milyen buzgón kivonatolt e célból.

Ugyanílyen szorgalommal dolgozott Hannover, Hamburg, Lübeck könyvtáraiban. Majd Berlinben, ahol 1741 tavaszán kutatott, arra biztatták a nyomorgót, forduljon uralkodójához, Mária Teréziához segítségért. Március 21-én kelt felségfolyamodványában elmondja, hogy gyermekkorra óta gondokkal és szegénységgel küzdve elvégezte a teológiai stúdiumokat a szász egyetemeken, amint okmányai igazolják. Istennek tetszett tanulmányait olyképpen megáldani, hogy elhatározta, mivel hazája körülményeit jól ismeri, egy művet ír: „Ausführliche Historie des Gelehrten- und Kirchenwesens dieses Königreichs”, melyben ezt a tárgyat alaposan előadja. E célból végiglátogatta az említett könyvtárakat s jelenleg a híres berlini könyvtárban kutatja föl mindazt, ami céljának megfelel. De célja eléréséhez a könyveken kívül pénz is kell. Hiszi, hogy „Sie mir unter die Arme greifen allergnädigst geruhen werden”. Ezt a kérvényt márc. 31-én egy bizonyítványban megerősíti Johann Gustav Reinbeck, aki igazolja, hogy Rotarides magyar teológiai hallgatót jól ismeri és hogy a folyamodványában foglaltak megfelelnek az igazságnak. Ezt a lehető legroszszabb helyről, Berlinből kelt folyamodványt a poroszokkal hadilábon álló bécsi udvar természetesen nem vette figyelembe.

Berlinből Wittenbergbe utazott, ahol az egyetem nevében Christian Temmich egyetemi protonotarius állít ki neki, ápr. 24-én, útlevelet Drezdába, mely szerint az utas nincs fertőzve, szabadon utazhatik. Drezdából ismét Wittenbergbe kerül vissza, ahol a fentihez hasonló útlevelet kap okt. 5-én Jena, Lipcse és Haliéba. 1742 ápr. 17-én új útlevelet vált Lipcse és Halle felé. Ápr. 18-án elindul Wittenbergből és a következő nap már ismét Lipcsében találjuk, hogy régi szándékát valóra váltsa, hazautazzék Magyarországra és ott adatokat gyűjtsön a magyar irodalom történetéhez. Fölkereste Bél Károly Andrást, aki az előző évben telepedett le Lipcsében s a magyar történelmet kutatva ugyanott a filozófiai és a poétika tanára lett az egyetemen. Éppen akkor adta ki Mária magyar királynéről szóló művét.

Rotarides már eddig is szoros kapcsolatban volt készülő könyve ügyében barátaival s kérte őket, szedjenek össze számára minden régi

magyar és magyarországi nyomtatványt, kéziratot és följegyzést, amely a magyar művelődés és irodalom múltjának megvilágításához járulhat. Munkájának alap forrása és nyilván indító oka is a wittenbergi magyar könyvtár volt, Cassai Mihály ajándéka s alapítása. Rotarides ezt a rendkívül becses gyűjteményt, amelynek hungaricumai ma a Berlini Magyar Tudományos Intézetben őriztetnek, rendezte és gyarapítani igyekezett. Anyagi eszközök híján baráti összekötéseit használta fel. Barátai is szegény, de lelkes emberek voltak. Nagyrészt a hallei pietizmus fejlesztette bennük szerzetesi felfogáshoz közelálló testvériség érzését. Ennek a pietizmusnak gócpontja volt Sopronon és a Szepességen kívül Pozsony, ahol Bél Mátyás ev. lelkész és Beer Frigyes Vilmos iskolaigazgató plántálták az ifjúság lelkébe elveit. Rotaridest is első útja Pozsonyba vezette, ahol Béli Adparatusának publikálása közepette éppen szelűtés érte, de nem törte meg, úgy, hogy „Notitia Hungariae „-jának utolsó sajtó alá került kötetét adta ki akkor.

Lipcseben április 19-én a tanács most már mint joghallgatónak állít ki neki útlevelet, igazolva, hogy Pozsonyba szándékozik utazni s minden infekciótól és dögvésztől mentes. Ugyanilyen tartalmú útlevelet kap a következő napon a lipcsei egyetemtől, amely szabad utat kér számára.

A Németországból jövő utasok Mária Terézia uralkodása előtt hazánkba utazva szerették Bécsset elkerülni, hogy az ottani árumegállítási jogból és egyéb okokból származó átutazási és vámnehézségeket elkerüljék. Ezért Bécsből délre, különösen Stájerországon át utaztak Nyugat-Magyarországra, ha csak útjuk nem Boroszlón és Észak-Magyarországon át vezetett. Rotarides is ilyen vargabetűt tett, amihez az a vágya is indította, hogy tanulmányai színhelyét Sopront és stipendiumának adományozóit, volt tanárait fölkeresse. Feltehető, hogy Sopronban kapta adoptálás útján írói nevét – Házi Mihálynak említik egyes források, míg mások Hazafia Mihálynak magyarázzák írói álnevét – míg családi neve Kerekes volt és nemes ágból származott. Így került Sopronba, ahol egykori tanuló-társait kellemetlenül lepte meg külső megjelenése, hogy német ruhát viselt és haja német módra volt megnyírva. Miután jóakaróinak és barátainak előadta tanulmányainak menetét, eredményét és kikérte támogatásukat, hogy a készülő nagy munkájához való anyaggyűjtésben segítsék, június 4-én Sopron városának tanácsától útlevelet kért és kapott Besztercebányára, a pietizmus felvidéki centrumába. Az okmányt Russ János Kristóf városbíró állította ki és írta alá.

Besztercebánya helyett azonban júniustól kezdve három hónapig Pozsonyban maradt, az ottani könyvtárakban kutatott és keresett segítő-társakat. Október 1-én szüleihez, Csetneknek veszi útját, ahol öt hetet tölt. November 9-én Fabricius János, Csetnek város jegyzője ír neki új passualist, igazolva, hogy Rotarides egészséges és fertőzetlen helyről elindul Abauj vármegyén, Sáros vármegyén, Bártfa szabad királyi városon át, hogy barátait meglátogassa. Visszatértében Szepes vármegyén szándékozik áthaladni. Ezután következnek a passzus láttamozásai. November 12-én Rozsnyón van Ramsovicz András komisszárius aláírása szerint, 13-án Tornán, amint Otmayer Godofréd biztos igazolja, 14-én Szepsiben láttamozza passzusát Persenczki István iudex primarius. Majd pár napot Kassán tölt, 14-től 21-ig, Joannes Bajza aláírása szerint, 22-én Berettón Petróczi Sámuel sárosvármegyei tisztviselő aláírása szerint. November 22-től egészen december 17-ig Eperjesen van, ahol barátai hathatósan támogatják. Így Jenej András december 11-én levelet ad neki hason-

nevű apjához, kérve ezt, bocsássa a nemsokára érkező Rotaridesnek rendelkezésére könyveit, hogy az kivonatokat készíthessen belőlük, mert ez az akadémikus azért jár városról városra, hogy régi könyvekből és írásokból összeállíthassa tervezett Históriaját. Ilyenek vannak különösen Szirmai János és Székely urak birtokában is. Kérje meg az apa Mitzel urat is, adná oda Rotaridesnek könyveit átnézésre, valamint a plébános urakat is. Közölje ezt a levelet Jaconius úrral is, aki tovább segítheti őt.

Valóban gimnáziumi bizonyítványának kifejezése találó volt az ifjúra, hogy mint a szorgos méh repült ki az iskolai kaptárból. Fáradhatatlanul kutatott tovább. Miután Eperjesről Szöllősy István komisszárius láttamozása szerint eltávozott, dec. 17-től 1743 január 3-ig Kísszebenben tartózkodik Wagner János jegyző aláírása szerint. Január 3-tól 7-ig ismét Eperjesen igazolja őt Joannes Kinast, a távollevő komisszárius helyett fungáló tisztviselő. 10-én visszatér Kísszebenbe, onnan Héthársra, 12-én Szepesvárallyán van Topperczer János bíró aláírása szerint, 14-én Iglón Irinvi Tóbiás senator igazolása szerint. Itt hosszabb időt tölt, érintkezve a Szepesség kiváló tudósaival, így Korabinszky Mártonnal, valamint kiváló papokkal, a hallei pietizmus híveivel és a herrnhutiak mozgalmának támogatóival.

1743 május 12-én ismét Csehieken találjuk. Egyik barátja május 9-én ír neki Csetnekre Késmárkról, hogy a Rotarides által összeállított katológus és kérdőívek alapján igyekszik számára legjobb tehetsége szerint eljárni érdekében s a keresett könyveket bizonyos csatolt „fasciculus”-ban kifejezetten is megjelölte. Csetnekről Fabricius János jegyző új útlevelet ad neki. Újra útnak indul, végcélja egyelőre Pozsony, de előbb igen nagy vargabetűt tesz, fölkeresve mindazon városokat, ahol adatokat, könyveket remél, így május 19-én Losoncon láttamozza passzusát Nagyréti Darvas József nótárius. Elmegy Bazinba Brodszkyhoz és Jacobus Pál modori lelkészhez, akinek fia János Rotaridesdel együtt hallgatott Wittenbergben, onnan Pozsonyba, ahol előadásokat és prédikációkat tart. Ezen „suavissimas sermones”-t szeretné meghallgatni barátja Csernyánszky is, de akadályozva van. Csernyánszky igyekezett segítségére lenni, szerzett is neki néhány könyvecskét, naptárt, melyet a modori kántortól kért el. Mezibrodzsky conrectornál is látott egy könyvet „Adagiorum Hungarico-Latinorum Libellum” 12°, Kassán nyomtatott és a magyar egyház papja által adatott ki, de ezt nem kérte el, hogy Rotaridesnek annál több oka legyen hozzájuk jönni. A rectornál találta „Jesuiticum foetum De Matthia Corvino, sapientiae et prudentiae exempla” c. munkát, de ez értéktelen (inutile.) Végigjárva az egész Felvidéket, hosszabb időt Besztercebányán tölt a hallei Francke-féle pietista realizmus híveinél. Majd 1744 január 29-én felső-szudi Sembery Sámuel jegyző által kiállított utlevéllel Késmárknak indul az ismert „certorum negotiorum suorum gratia”. Belátva, hogy művét Wittenbergben az ottani nagy könyvtár és nevezetesen az ottani magyar könyvgyűjtemény segítségével inkább fejezheti be, elhatározza, hogy visszatér Németországba. Azok az „injuria”-k, melyeket hazájában kellett elszenvednie s amelyek, mint írja, sokszor életveszéllyel is jártak, csak megerősítették szándékában, hogy kint hathatósabban fogja hazája ügyét szolgálni. Most istenhozzádot mond honának s a lenygel határnak tart.

Buzgón támogatja őt barátja Kubány György Pozsonyban. Mecénás sokat szerez számára, akik legalább csekélységgel segítik. Az egyik névtelen mecénás Bécsben tartózkodik, Rotarides egy memóriáival fordul

hozzá, készülő művéről téve jelentést s az illető úr írnoka szentül igéri, hogy urát emlékeztetni fogja Rotaridesre, nehogy sok dolga között elfelejtkezzék róla. Egy lőcsei úrhoz is kap ajánlást. De az írkokok felszámítják fáradozásait. Így egy scriba keres rajta tizenhat garast. Azok is, akik régebben adtak neki pénzt, részben hazafias szempontból, utóbb visszakövetelik tőle azzal, hogy csak kölcsön adták neki.

A gyűjtött régi magyar könyveket, Nagyszombatban, Kassán, Pozsonyban és másutt megjelent nyomtatványokat valamint kéziratokat és jegyzeteinek tömegét diákládákba szekérre rakja s eljut Trsztena városába. Ámde hiába volt nemes ember és nála ajánlóleveleinek és passzusainak archívuma. Egy Szlabi János nevű határőr február 28-án délután öt óraker nagy lármával és káromkodásokkal (*magno cum tumultu, maledictis et pene verberis*) holmiját elszedte, nagy fáradsággal gyűjtött iratait visszatartotta, három aranytól megfosztotta és este Turdossinba fogságba vitte, ahol szállása fejében még két pengő forintot szedett be a nyomorult szegény Rotaridesen, aki március 4-ig volt kénytelen ott maradni Turdossinban. Hiába hivatkozott nemességére, hiába mozgatott meg füt-fát, nem tudta holmiját visszakapni. Március 4-én levelet ír Pozsonyba Beer Frigyesnek, leírja a Trsztena városában rajta esett méltatlan sérelmet, leginkább tíz fasciculusra való írását mondva pótolhatatlan kárnak. Ok nélkül fogták el fosztották meg pénzétől, gyűjteményétől. Szeretett Patronusához fordul s reményli, hogy támogatásával kimentí szorongatott helyzetéből. Nemcsak neki, Rotaridesnek, hanem egyházának is nagy szolgálatot tesz, ha nem engedi az értékes iratokat elveszni. Szlabi határőr azzal vádolta, hogy el akarta kerülni a vámot, noha neki nem volt semmi elvámolni valója, különben is Polhorán jelentkezni akart Krátki nevű hivatalnoknál, aki biztosan átengedte volna. Követelték tőle továbbá a királynő útlevelét, amely azonban még nem volt birtokában („*quem quidem ego dixi me necdum possidere, at sperare certissime*”). Hosszas tárgyalások után végül pénzét (3 arany) két rajnai frt. híján visszaadták, de holmijára nézve azt mondták, hogy ezt Feja József *contrascriba* távollétében nem adhatják ki neki, sőt éhez még Okolicsányi nevű fővamosnak ellenjegyzése, továbbá a pozsonyi kamara engedélye is szükséges. Kénytelen volt tehát podgyászát két nagyobb és nyolc kisebb csomagban hátrahagyni. Holmijának gondozásával megbízott egy Obrincsák nevű vámost, ugyanarra bizta leveleit is és Bilitzbe ment. Bilitzből elárasztja ismerőseit levelekkel, mentenék meg holmiját. Teschenből március 13-án Feja *contrascrib*ánál följelentést tesz Szlabi vámos ellen, akinek csak akkor lett volna joga öt letartóztatni, ha Polhorát, ahova Krátkihoz igyekezett, titokban el akarta volna hagyni; a polhorai vizsgálat pedig elégséges lett volna. Könyveit nem lett volna szabad lefoglalni. Ezek legnagyobbbrészt Magyarországon nyomattak. O nem kereskedő, hanem szegény studiosus artium liberarium, aki könyveit részben szolgálataiért kapta ajándékba, részint pedig patronusaitól kapott pénzen vette (két lengyel királyi tanácsost nevez patronusának: Brilius és Binanius). Ezen könyveket a magyar műveltség és tudományosság (*eruditio*) történetéről készülő művéhez gyűjtötte s ezért inkább támogatást, mintsem elfogatási érdemelt. Kéri, hogy holmiját adják vissza, ellenkező esetben kénytelen lenne az udvarnál panasszal élni, ismerik ugyanis törekvéseit a hazában s a bécsi udvari könyvtárban, ahol szabadon dolgozhatott. Bevallja, hogy a pozsonyi kamarától engedélye nincs, de eddig külföldre menet erre nem is volt szükség, mert utána lehetett küldeni az elutazónak. Holmijában nincs semmi

titkolni valója, sem külföldieknek szóló levél. Hazáját mindenképp szereti s így nem akarná semmiképpen a hazába való visszatérés szabadságát elveszíteni. Az esetleges fizetnivalókat Bilitzben Knabe nevű polgár fedezi, akit ügyének védelmével megbízott, mert ő maga szegénysége folytán nem maradhatott tovább ott, hanem kénytelen volt Teschenbe költözni, hogy útravalót szerezzen. – Ismételten barátainak segítségéhez folyamodik. Így Smeskál Gábornak ír Kis-Palugyára. Utal arra, hogy az egyház érdekében fontos volna, hogy az ellenség kezébe ne kerüljenek az egyház és az iskolák történetére vonatkozó pótolhatatlan dolgai. Hangsúlyozza, hogy eddig mindig szabadon lehetett könyveket az országból kivinni, csak behozni nem volt szabad. A jámbor Rotarides ügyének védelmében szívós, erélyes, hiszen nem személyes ügyéről, hanem közügyről, élete munkájáról volt szó. Ezért folytatja nagy kitartással pörét. Wittenbergből egyetemi protektorai hosszú levélben fordulnak a hatóságokhoz, de eredménytelenül. Azt írják Wittenbergből, hogy elítélik ezt az erőszakos eljárást, mert inkább segíteni kellett volna ezt a derék ifjút, aki a magyar műveltség és irodalom történetének megírására szentelte minden idejét, – nem pedig gátolni. Megírják, hogy a károsult el van szánva s hogyha a lefoglalt holmiját vissza nem adják, kész a királynőhöz elmenni és sérelmeit elpanaszolni. Miután a beadványra válasz nem jött, újabb írásban kéri, hogy Rotarides dolgait hiánytalanul küldjék el hozzá és ebből az esetből ők is merítsenek tanulságot a jövőre vonatkozólag.

A nehézségek oka a királynő új rendelete volt, melyet Rotarides még nem ismert. Ezen legújabb rendelet szerint a censura megkerülésével az országból sem volt szabad semmiféle irományt kivinni, éppúgy mint behozni is tilos, nehogy olyanok kerülhessenek ki, amelyeket a külföld forrásnak használhat föl a nemzet ellen. Ez a rendelet s vele az 1744. év fontos határkő a magyar irodalom és művelődés történetében. Míg addig a külföldi protestáns egyetemek a magyar szellemi élet fontos forrásai, melyekről a kulturbefolyások a kereskedelmi utakon ömlöttek az országba (Szilézián keresztül a Felvidékre és Erdélybe, Alsóausztrián és Stájerországon át a Dunántúlra), ezentúl Bécs lett a kulturhatároknak államilag ellenőrzött szűrője. Ugyanaz a törekvés, hogy a magyar kereskedő ne járjon többé a boroszlói és lipcei vásárra áruért, a gazdasági érdekekkel kapcsolatban áthat a kulturális térre is: hogy a protestáns egyetemekre ne legyen többé szüksége a hazai papképzésnek, létesült a bécsi egyetem evangélikus fakultása. Ezért elvi jelentőségű Rotarides trsztenai esete, mert ettől kezdve a régi közvetlen kulturkapcsolatok hazánk és Németország között, melyeknek útját az Ungarischer Simpli-cissimus utazása jelzi, átterelődtek a bécsi szűrőbe.

Így Rotarides a határkőbe ütközvén, magára maradt. Patrónusai nem segíthették. Beer Frigyes Pozsonyból meg is dorgálja, elítéli lépéseit. „Rajtad nem segíthetünk, bízzál csak magadban és Istenben”, írja neki márc. 19-én. A cenzúráról fog függni, írja Beer, hogy iratait visszaadják-e, vagy megegetik és ettől a vizsgálattól fog függni, vájjon büntetlenül marad-e, amiért irományokat vitt a külföldre. – Kubány György itt is a leghívebb barátának mutatkozik. Számos levelet ír Rotarides érdekében, egyet az említett Smeskálhoz. Egy DK. jelzetűnek véleménye szerint csak úgy kaphatná vissza holmiját, ha félbeszakítaná útját és hazajönne. Rotarides erélyesen mozgatja a hatóságokat és végre április 1-én Feja contrascriba értesítheti arról, hogy holmija hivatalosan őriztetik,

meghívja, hogy személyesen nézze át, biztosítja, hogy baja nem történik és a fiskus kielégítése után holmiját visszakaphatja. Ez a kiváltás igen súlyos terheket rótt a szegény tudósra. Rotarides már március 13-án Smeskál Gábornak tíz aranyat ígért előlegül a trsztenai vámosoknak holmija fölszabadítására („10 aureos discretionis promisi”). Reiss Gáspár Késmárk-ról június 8-án kelt levelében sajnálja Rotaridest az ár miatt („pretium redemptionis”) amibe holmijának visszaszerzése került. Még nagyobb erkölcsi kár származott az esetből kifolyólag reá s ez anyagilag is visszahatott. Barátai közlik, hogy ezentúl még nehezebb lesz jöltevéket szerezni számára („Patrones et evergetas conciliare”), mert nem helyeslik távozását. Különösen a késmárki Buchholtz volt elégedetlen vele.

Rotarides mélységesen leverte, betegségtől gyötörve folytatta útját; hazájába nem tért többé vissza. Hogy azonban magyar hazafi érzését mennyire ismerték egyes honfitársai, mutatják a hozzáintézett kérelmek. Egyik levélíró pl. arra kéri Rotaridest, hogy midőn Wittenbergbe visszatér, az ottani hiteles forrásokból (L'histoire és La vie du Prince Rákóczi) írja ki és levelekben küldje meg Rákóczi fejedelem kiváló tulajdonságainak, választékosságának, erényességének, vendégszeretetének, emberies érzületének stb. példáit (exempla), hogy ezekkel némelyek hazug száját elnémíthassa és a fejedelemről terjesztett méltatlan gáncsolódásokat visszautasíthassa.

Rotarides további élete sem egyéb, mint lankadatlan szolgálat hazája érdekében. Keserves tapasztalatai után folytatja útját. 1744 április 2-án eléri Biala lengyel várost, ahol a polgármester útlevelet ad neki Drežda felé. Április 30-án Schloss Plessben, ahol Radátsi András Pless herceg alkalmazottja van segítségére, új útlevelet vált Boroszlóba, de reményeiben alaposan csalódott; hiába sírt, könyörgött, nem kapott semmi segítséget. Kocsisát kénytelen volt elküldeni Radátsihoz Plessbe, teljes kifizetése céljából. Így aztán május 11-én Boroszlóból tovább megy és 29-én Dreždában van.

Dreždában végre támogatáshoz jutott. A consistoriumtól hat tallért, kedves patrónusától, Wiszlaniustól kilenc forintot, a weissenfelsi hercegtől egy forintot kapott, de a pénz összekeregetése két hétig tartott. Lipcsében már elfogy és így kölcsönkér Kappiustól, az eloquentia professzorától két aranyat. Halléban ki szerette volna pihenni magát, de semmit sem kapott, úgy hogy kénytelen volt újabb adósságokat csinálni, hogy holmiját a jénai kocsiról megkaphassa. Végre újra Wittenbergben van s igyekszik ügyeit rendezni. Radátsinak írja Plessbe, hogy nem akar addig nyugodni, míg utolsó fillérig vissza nem fizeti adósságait. De ez jámbor törekvés maradt, kötelezettségei egyre nőnek, így pl. Krátki vámhivatalnok tizenöt aranyat követel tőle és régi hitelezői egyre jobban szorongatják és mindig kisebb haladékat adnak neki, ő maga pedig annyi erkölcsi erővel rendelkezik, hogy még ő segít bajba került társain. Pauer Sámuel pl. megköszöni Rotaridesnek, hogy olyan készségesen igyekezett segítségére sietni; tudja, hogy most nem megy jól Rotarides sora s ezért kéri, hogy két hét múlva teljesítse kérését. Patrónusai elhagyják, barátainak nincs pénze. Vannak, akik helytelenítik hevesességét, éles polémiáját, másoknak viszont tetszik ez. Beer Frigyesnek is hiába ír már subsidiumért Pozsonyba. Kubány megbetegszik, de kitartóan segít barátján s Rotarides meghatva közli vele, hogy a küldött négy forint a legnagyobb inség idejében deus ex machinaként jutott kezéhez. Egyébként rettenetes helyzetben van – írja Kubánynak, – kiváltképpen a háború miatt is, amely már Szász-

országban is dühöng. Fél, hogy mielőtt Adparatus-ának életveszedelemmel egybegyűjtött anyagát teljessé tehetné, a halál fogja váratlanul utóérni s ezáltal egész anyaga szétszóródnék. A halálnál is keservesebb az élete. Egy műve van készen – írja, – amelyen nyolc évig dolgozott. Ebben összeszedett mindent, amit a „Historia Hungarico-Civilis-Ecclesiastico-Literaria” számára talált. Művét majd Thesaurusnak, majd Adparatusnak nevezi. Már otthon kezdte műve megírását – írja Kubáynak, – és külföldön is folytatta az anyaggyűjtést, tökéletesítést. Legnagyobb részében már átsimította, de még senkinek sem mutatta meg. Egész sereg „foedissimas” mesét kellett kiirtania művében, valamint ellenmondásokat tisztázni. Ez a munkája különbözik a Historia Literariától, amely már „parata”. Fél attól, hogy művét férgek fogják megrágni, vagy pedig „iniquis possessoribus” hagyja hátra. Hogy a gúnyolódókat elhallgattassa és a pártfogókat biztassa, egyelőre csak egy „tenue speciment” akar kiadni.

A legnagyobb nyomorúságban nekilát tehát, hogy ezt a speciment, nagy művének egyelőre legalább tervrajzát kiadja. E nagyszabású tervrajz 1745-ben Altonában megjelenik *Historiae Hungaricae literariae antiqui, medii atque recentioris aevi lineamenta* címen, XVI-f-224 negyedréten lapon. Méltatása túlesik ezen életrajzi vázlat keretein, amely az ifjú tudós küzdelmeit kívánja a száraz útlevelek és akták adataiból előhívni. Jellemző Klopstock megjegyzése, aki akkor diák volt Jenában és Buder professzornál találkozott Rotaridessal; azt írja röviddel a könyv megjelenése után a beteg, sovány, szegény Rotaridesről „das Ansehen seines Äusseren ist so lamentabel wie seine Vorrede”.

A tervrajz megjelenése csak még lázasabb tevékenységre sarkalja. O maga csak magnum opusára gondol. Mecénásainak, patrónusainak küld tiszteletpéldányokat művéből. A papirosért és nyomásért még száz talléron fölül tartozik és még nem tudott ötven példánynál többet eladni. Nem tudja, honnan fogja ezt az összeget előteremteni. Mert ha műve a tudósvilág tetszését megnyeri is, kevésbé engeszteli ki hitelezőit, akik már naponta börtönnel fenyegetik s ehhez járul, hogy a lipcei vásár vége felé közeledik s ez a fizetés határideje. Kérő leveleire legjobb akarói is CSí:: azt felelhetik, hogy a háborús nehéz viszonyok miatt az embereknek nincsen pénzüik, vagy fősvények. 1745 május 10- én Lipcsébe utazik kutatásainak folytatására a wittenbergi egyetem útlevelével, melyet Stephanus Kunért egyetemi protonotarius állít ki neki. Lipcsében Bél Károly Andrással, Ribinivel, a magyar protestáns egyház és iskolatörténet jeles munkásával és Szirmay Jánossal értekezik. 30-án a lipcei egyetemtől Drezdába, június 16-án ismét Lipcséből Wittenbergbe, október 16-án Lipcséből Jenába és Haliéba, október 27-én Haliéból az újonnan alapított porosz Frigyes-egyetem útlevelével Braunschweigba, október 30-án Hessenbe, november 2-án Wolfenbüttelbe érkezett, ahol több napig dolgozott a híres, gazdag könyvtárban, onnan a helmstedti egyetemre és november 20-án újra Wittenbergbe utazott.

Ezentúl ott maradt Wittenbergben és nyomorral, kórral küzdve, teljesen munkájának, további anyaggyűjtéssel és anyaga földolgozásával töltötte napjait. Mindig nagyobb nyomorúság szakadt rá. 1746-ban 150 tallér adóssága van már s ha azon a nyáron nem fizet, úgy kéziratait nyilvánosan elárverezik. Könyvének 92 példányát (hét garasával számítva darabját) és kéziratait kénytelen volt elzálogosítani s ha nem is tudjuk róla, hogy az adósok börtönébe került, mint irodalomtörténetíró elődje, Czwitinger Dávid, az altdorfi Bären-Kastenba, de a nélkülözések idő

előtt fölemésztették törekeny testét. Utolsó levele március 14-ről szól, egy meg nem nevezett beteg mecénásának leírja a saját betegségét. Tüdőbaja gyógyíthatatlanná vált, baltüdejét széttroncsolta, gennyedésbe ment át. Már rég érzett bizonyos „titillatio”-t balmellében s oly éles fájdalmai voltak, hogy alig tudott lélekzetet venni. Egy hónap múlva, 1747 április 15-én, harminckétéves korában megváltotta a halál. Halála után magyar tanulóársai kiváltották kéziratait és részben a wittenbergi magyar könyvtárnak ajándékozták. Fáradozásának gyümölcseit Wallaszky Pál használta fel Rotarides szűkebb hazájában, Gömörmegyében írt és 1785-ben megjelent irodalomtörténete számára.

Ma, amikor megcsönkített hazánk jobb jövőjét a közművelődésnek fokozásától, a tudás hatalmától várja minden belátó magyar, mikor a szegény kis ország oly nagy áldozatokat hoz új tudósgeneráció fölnevelésére és külföldön lehető legjobb továbbképzésére a legnagyobb ösztönzést adhatja a magyar tudomány régi hőseinek olyan megragadó emléke, mint a Felvidék lelkes magyarjainak egyik szép példánya, Rotarides Hazafia Mihály. Önfeláldozó, lemondó jellem, akiből hiányzik minden hiúság. Könyvére ki sem írta nevét, hanem csak meghatóan hazafias írói nevének kezdületét. Azokat sem latin, hanem magyar sorrendben: H. M. (=Hazafia Mihály). Megszolgált a nevével „optimus hie patriae civis”, ahogy Wallaszky nevezi. Hiányzik belőle a XIX. század tudósának gögie, önelégültsége. Jellemző sajátja türelmes gyűjtőszorgalom, gondos rendszerezés, értékelő, néha éles kritika a tudományban, gyermekded tehetetlenség, őszinte igénytelenség és aszkézis a praktikus életben. A szellemi elszáradástól megóvta a XIX. századi túlzott specializálódás helyett mindig egész munkakörén tartott tekintet, tárgyának organikus egészként való felfogása. Maga előtt látta nagy életfeladatának teljes egészét s viszont a maga munkájának ismét a tudományok egyetemében való helyét. Szerény cellájából, lemondva a gyakorlati életről, az egész magyar szellemi világot iparkodott áttekinteni. Az alkotó szellemi erőket keresi a magyar nemzet múltjában. Jellemző típusa a lelkes gyűjtő tudós, aki a tudományadta nemes örömet keresi és élete egyedül ebben talál kielégülést. Itt azonban nem elégszik meg a holt anyaggal, hanem igazi életértéket keres benne.

A filológia az emberi szellem alkotásainak megértő szeretettel új életre ébresztése. Rotarides értékelő szemmel és emberszerető lélekkel dolgozott a magyar szellemi alkotások felkutatásán és közkinccsé tételén. Nem a maga dicsőségét, hanem a halhatatlan magyar nemzet javát kereste. S nemzete nem felejt el sem nevét, sem példaadó egyéniségét, amely arra tanít, hogyan kell szívvel-lélekkel, az erő mindennapos megfeszítésével a haza ügyét szolgálva az emberiség javát szolgálni és szellemi kincstárát növelve, a humanitás egyetemének emeléséhez hozzájárulni.